

OTTHON ÉS KÜLVILÁG.
MAGÁNÉLET ÉS NYILVÁNOSSÁG EGY VESZPRÉMI
POLGÁR SZEMÉVEL
(DOKUMENTUMOK A LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM
ADATTÁRÁBÓL)

1860. január 10-én, egy keddi napon Francsics Károly nyugtalan álmából felébredt. *„Te cudar komisz élet”* – gondolta, – *„hát nem elég hogy ébrenléünkben minden percünk gyötrellem, hanem még álmaink is kinoznak bennünket?”* [...] *„Álmodtam hogy Veszprémből el kelle vándorolnom mint borbély legény, vagyonomat feleségemet itt kelle hagynom, s midőn elhagyatva, minden nélkül kiértem a városból, oly keservesen sírtam! hogy zöpögésem felriaszta.”*¹

A naplójának panaszkodó Francsics Károlynak, Veszprém város borbélymester polgárának azonban nem ez volt az utolsó rossz éjszakája. 1862-ben a következőket írta: *„Augusztus 14re Csötörtökre verradóra ugy 4 és 5 óra közt álmodtam, hogy az ördögök el akartak vinni. Melynek következtében álmomban akkora lármát csaptam, hogy feleségem felriadván ágyából, ijedve jött ágyamhoz, és többszöri rám kiáltozása s rázása által is alig bírt belém lelket verni. [...] – Mi lett, hogy oly neszt csinálsz? kérdé tőlem feleségem mintegy bosszusan: csaknem halálra ijeszted az embert [...] – Az ördögök akartak álmomban elvinni feleségem, felelék én is bosszusan: minek hívtál közülök vissza? már javában vittek is.”*

Ezeket a gondolatokat választottam tanulmányom mottójául, talán kiderül, hogy miért. Főhősünk, Francsics Károly, aki az 1850-es években sikeres életpályát befutó, és némi vagyonhoz jutott tisztos polgárnak számított, Veszprémben élt. A látszólag sikeres életpálya mögött azonban naplójának tanúsága szerint az 1860-as években már a teljes kudarc élménye húzódott meg. Tanulmányom azt a célt tűzte maga elé, hogy kiderítse, vajon miért is érezte rosszul magát egy veszprémi kispolgár az 1860-as években, a kiegyezés rendszerváltó évtizedében? Vörös Károly, aki

Francsics kéziratát az 1960-as, 1970-es években gondozta, és akit a társadalom-történetírás egyik hazai nagy alakjának tekinthetünk, elsősorban a polgári átalakulás áldozatának tekintette Francsicsot. Az általa felvázolt képben Francsics a feudalizmus gyermeke, aki már nem tud alkalmazkodni a kapitalizmus teremtette új körülményekhez, és aki, mivel képtelen válaszolni a kor kihívásaira, szükségképpen „kihullik a polgárosodás rostáján”. A Francsics-féle életutat Vörös Károly egy generáció tipikus kudarctörténeteként határozta meg. A hősünket éjszaka kínozó álmokat pedig e kudarcok vetületének értelmezte.²

Érdemes azonban a Francsics féle szövegeket újra elolvasni, hiszen a napló mélyértelmezése – a szükségszerű gazdaságtörténeti összefüggések mellett – számos más, elsősorban a mentalitásra, gondolkodásmódra vonatkozó példákra is felhívhatja a figyelmet. Ahhoz azonban, hogy Francsics álmát kellőképpen értelmezni tudjuk, de egyben elkerüljük az álomfejtés ingoványos területét, érdemes behatolni azokra a társadalomtörténészek és antropológusok által feltárt terepekre – melyek bár lehet, hogy éppen olyan ingoványosak, mint a pszichoanalízis lápvilága – az általunk megszabott határon belül tanulságokkal szolgálhatnak.³

Tanulmányomban négy fontosabb „terepet” próbálok bejárni: az otthon, a külvilág, a magánélet és a nyilvánosság mezejét. Ezekkel kapcsolatban a következő kérdésekre próbálok választ kapni: 1. Milyen életkörülmények, a polgári életmód milyen típusú anyagi kultúrája jellemzi Francsics életét, és ezek hogyan befolyásolják az egyén környezetváltó magatartását? 2. Hogyan hat rá az őt körülvevő környezetet? 3. Az egyén szempontjából milyen távolságtartó magatartások és társadalmi küszöbök határozzák meg a személyes kap-

csolatrendszer kiépítését, és ez hogyan hat az egyéni életútra? 4. Az egyén a társadalmi nyilvánosság és a magánélet különböző területein miként van otthon? Milyen eszközei vannak egy kispolgárnak arra, hogy a társadalmi nyilvánosság mezején létezését bizonyítsa?

A 42 évesen naplórírásba fogó Francsics az 1850-es években kezdte el összefüggő visszaemlékezések formájában megírni élete első négy évtizedét. Mikor ezzel végzett, a napi eseményeket megörökítő feljegyzésekből, naplószerű vázlataiból elkészítette élettörténetének szemelvényes válogatását az 1873-as évig. Vörös Károly kutatásait felhasználva bevezetőként vázolom Francsics rövid élettörténetét: A vasi kismemesi eredetű családból származó Francsics 1804. november 30-án született Pápán. Szíjgyártó mester apja a fiát kezdetben a pápai kollégiumban szeretne volna taníttatni, de Francsicsot korhely életmódja miatt végül borbélyinasnak adták. Főhősünk 1820-ban szabadult fel, és hét évig tartó vándorútja során borbélylegényként dolgozott Szombathely, Csell, Győr, Pozsony, Pest, Érsekújvár és Nyitra műhelyeiben. 1823-ban vetődött Veszprémbe. Itt továbbra is borbélylegényként szolgált. Veszprémbe ismerkedett meg egy csizmadia lányával, a kicsit testi hibás Jákói Zsófiával. Negyedszázadon át szorgalmasan borotválta mesterének vendégeit, leszokott a legényélettel együtt járó ivásról, takarékoskodni kezdett, és Jákóiék Horgos utcai házában, ahol lakott, virágokat nevelt. Önállóságára az ötvenes években került sor. Mestere visszavonulása után, Francsics hozzájutott a borbélyműhelyhez és a műhely feletti emeletes házhoz. Ekkor, a már önállóvá lett Francsics, feleségül vette a korosodó Jákói Zsófiát, majd szinte hozományként – az adósságok vállalása mellett – átvette anyósának almádi szőlőjét is. 1859-ben Francsics egy belvárosi kétemeletes lakóház, almádi szőlő, széles vendéggörrel rendelkező borbélyműhely tulajdonosa volt. A nyakába vett vagyon azonban súlyos tehernek bizonyult. A házon és a szőlőn lévő adósságok kifizetése nagy erőpróbát jelentett számára. Mindezek mellett a Veszprémet is sújtó gazdasági válság is kihatott életmódjának alakulására. A gazdasági hanyatlást családi tragédiák sora követte. Gyereke nem született, ezért unokaöccseit vette pártfogásba. Mindkettőt taníttatta. A borbélymesterségre kismelt unokaöcs utód azonban súlyosan megbetegedett és meghalt. 1871-ben feleségét temette el. Francsics kilenc évvel élte túl a hűséges élettársat, és 1880. július 4-én a veszprémi kórház betegágyán fejezte be életét szegényen és magányosan.⁴

Az „otthon levés”, a környezet emberi mértékre szabása alapvető emberi szükségletünk. Így van ez Francsics Károly esetében is. Francsics véleménye azonban saját otthonáról folyamatosan két szélsőséges elképzelés között ingadozott. Az elképzelések által megrajzolható skála egyik pólusán egy belvárosi lakóház boldog tulajdonosa, a másikon egy mindennapi gondokkal küzdő szegény ember sztereotip képe állt. Míg naplójának egyik oldalán büszkén írja, hogy a „*veszprémi piarcon egy kis keskeny kétemeletes háza van*”, addig másik alkalommal már arra panaszkodik, hogy minek is adott neki az Isten „*kétemeletes házat 14-15 ablakkal?*”⁵

Otthonának anyagi kultúrája e két pólus meghatározása után következőképp jellemezhető. Az *utca*, ahol Francsics él, részben a rátarti és kellemtlen szomszédok lakóhelye; máskor a hitelt adó, a baráti társaságot nyújtó közösség. A *háznak* (mely egyébként ma is áll Veszprém belvárosában) két bejárata volt. Az egyik bejárat a borbélyműhelybe, a másik a ház lakóterébe vezetett. Francsics, ha munkája nem volt éppen, gyakran állt kinn a műhelyajtóban, és figyelte a piactéren zajló eseményeket. A kétemeletes lakóház *földszintjén* volt a műhely, melyet Francsics büszkén nevez „*a mi borbélyságunknak*”, „*mesterségemnek*”. Itt vártak rá kedvenc borotvái, és a kevésbé kedves kuncsaftok, inasok, segítők. A földszinten volt még egy úgynevezett „*alsó konyha*”, benne egy székkel és „*felesége tűzhelyével*”. Innen nyílt egy tornác a lakóházat hátulról érintő másik utcára. A földszinten tartották a tűzifát is, amit Francsics aprított fel téli mindennapi tevékenységként. A földszintről lehetett a *pincébe* lejutni, amit – a kamrához és a *padláshoz* hasonlóan – Francsics egyszer a bőség tárházaként, máskor a szűkösség és anyagi romlás szegényes helyeként jellemez. „*Panaszunk nem lehet*” – írja egyszer – „*mert mindig bővelkedik pincénk káposzta s krumplival, ... pallásunk bőven kenyérnek valóval*”... „*kamoránk ... mindenféle konyhára valóval*”. Máskor ezzel ellentétben az üres kamrára és a pince rossz lépcsőire panaszkodik, melyeken „*alig lehet lejárni*”.

Az *első emeleten* lévő kamrában, mely néha bővelkedett, néha szükölködött a „*mindenféle konyhára valóval*” egy „*kaszab asztal*”, egy „*liszteláda rozslisztnek*”, és polcok, a polcokon pedig élelmiszer és pálinkásüvegek álltak. A kamra ajtaja egy folyosóra, az ablaka a hátsó utcára nyílt.

Az első emeleten volt még egy lakoszoba, két ablakkal a Fő utcára, az ablakon ablakdeszkák. Itt volt továbbá az ebédlő vagy „hátulsó szoba”, melyet néha Francsics igencsak „szűknek” érzett. Ezen egy hátsó utcára néző ablak volt. „Közel az ablakhoz” Francsics „szokott faszéke” illetve a naplóírásnál igénybe vett „bőrszéke” állt. Íráskor az ablakdeszkára tette „ketyegő zsebóráját”. Az ebédlőnek és konyhának is használt helyiségben egy asztal, hat szék és egy fekete bőrkanapé állt, melyen Francsics és felesége gyakran olvasgatta a Polgári Kaszinóból kölcsönzött könyveket.

A második emeleti szobákhoz lépcső vezetett fel. A „nagyobbik szobának”, mely az 1860-as években szalonként és hálószobaként is funkcionált, két ablaka volt. Az „egyik ablakunkba könyökölve néztünk ki feleségemmel az utcára” – írja gyakran Francsics. Az ablakon görfüggönyök voltak, melyek Francsics szerint szinte „lehullanak, szakadnak”, az ablaknál egy szalmaszék állt a belső ablakdeszkák előtt. A szobában az ágyak nem egymás mellett helyezkedtek el. Francsics felesége gyakran – amíg szeme a sok varrástól teljesen tönkre nem ment – ült és kötögetett a szobában álló díványán, melynek „fölső-zöld borítéka alól” Francsics szerint már „kivigyorog a vászon”. A dívány mellett egy fésülködő tükör helyezkedett el egy kanapéval egyetemben. A szoba közepén öt szalmaszék állt egy asztal körül, melyek 1854 körül készült „filigrán munkák” voltak, de 1862-ben már ezeket is divatjamúlt „rongy szalmaszéknek” nevezte Francsics. Az utcára néző két ablak között állt egy „ismétlőóra”, mely óránként jelezte az időt. Ez a szerkezet, a piactéren álló vigyázótorny, és a városi templomok harangjaival együttesen alapvetően határozta meg hősünk napi időbeosztását. A napló tanúsága szerint az óra központi szerepet töltött be Francsics életében. A ház és a szoba higiéniai viszonyairól árulkodik az a leírás, melyben egy korareggeli felkelésről számol be: „Fél ötkor keltem fel ma. Egész éjjel kínoztak balhák, büdös férgek, meg tudja ördög, mi mindenféle alkotmányai az Istennek. Alig nyitottam ki szemeimet gyötrelmes alvásomból felébredve, azonnal kínozott öregmama, a macskák nyíákolása, a disznók ordítása és minden, amire csak néztem a házban. Fél hatkor kelt fel Sófi, de azért 6 óraker mégis reggeliztünk ám. Melynek végezte után ágynkat vetettük, miközben midőn ágyamról lepedőmet lehúztam, s azon egy egész hosszú sor büdös férgeseket megpillantottam., mondám Sófinak: – De barátom! Ha még soká meg nem szabadulunk

ebből a féregfészekből, csakugyan megesznek bennünket az Istennek mindenféle alkotmányai.” (1853. szeptember 2.)

A második emeleten volt még egy kisebb szoba is egy utcára néző ablakkal. Francsics a mindennapi eseményeket rögzítő vázlatos feljegyzéseit, a szőlő, szántóföld, a műhely és a ház gazdálkodásával kapcsolatos könyvelést, valamint az ünnepek rítusaihoz köthető dalokat, nótákat itt vetette papírra gyertyafény mellett. Ebben a kishálószobában állt egy „schubláda”, két szék és egy íróasztal, az íróasztalon Francsics szavaival „író-tollam” és „firkáim”. Az iratok, feljegyzések és a „Daloskönyv” a kis almárium fiókjában lapultak. A hálószoba és a kishálószoba egy közös folyósóra nyílt, melynek ablaka a hátsó utcára nézett.

A háztartáshoz szorosan hozzátartozott még két, a város határában fekvő kisebb szántóföldi parcella összesen körülbelül 12 kataszteri hold területtel, melyen Francsics rozst termesztett. Valószínűleg a város Séd-völgyi kertjeiben állt egy disznóól, mely hol négy disznót is látott, hol csak egy-két malacot. Francsics birtokolt még Almádiban egy 3 holdas szőlőt egy „keservesen összerakott pincével” és nádtetes „présházzal”, valamint egy szerény nyaralóként funkcionáló „hajlékkal”. Ez utóbbiban egy „takaréktűzhely”, egy kisasztal, valamint padok és székek álltak. A szőlővel kapcsolatban Francsics hol minden hiúságtól mentesen azzal büszkélkedik naplójának, hogy „az enyimmnél szebb-tisztább-gazdagabb szőlő jelenleg egész Almádiban nincs”, máskor ezzel ellentétben „rongy és hitvány szőlőjét” említi.

A háztartás létszáma ebben az időszakban 8 fő volt. Francsics Károlyon és feleségén kívül még a házban élt egy szolgálólány, egy vénlány szakácsné, két borbélysegéd, egy borbélyinas és az emeleti szobában egy lakó albérletben.⁶

Mit is jelenthet ez az ambivalens viszony az otthonhoz? Francsics, a Pápáról származó, de Szombathely, Celldömölk, Győr, Pozsony, Pest, Érsekújvár, Nyitra és Sümeg lakóhelyet is kipróbáló borbélylegény, 23 évesen minden vagyon nélkül érkezett Veszprémbe. 1860-ban már belvárosi polgár volt és kétemeletes lakóházzal, almádi szőlővel, Veszprém határában lévő szántófölddel, és ekkor még prosperáló borbélyműhellyel rendelkezett. 1860-ban már közel negyven éve élt Veszprémbe, mégsem érezte otthon magát.

Ha az egyén, jelen esetben Francsics Károly, környezetváltásra határozta el magát, sarkítva két lehetőség közül választhatott: vagy „megindít egy

szüntelen tudakozódási folyamatot”, és megpróbálta megismerni az új lakóhelyén élők háttértudásának azon szeleteit, melyekre szüksége volt a mindennapi kommunikációhoz; vagy „megkereste a visszautat”. Ha eljutott oda, hogy a jelentések magától értetődőek lettek számára, és biztosan mozgott az új közeg jelentéshálóójában, melybe „beköltözött”, akkor otthonra lelt.

A külső szemlélő szemével nézve Franciscs negyvenévnvi szakadatlan munkával ugyan, de otthont teremtett. Naplójának mélyolvasásakor azonban kiderül, hogy ez nem így van. Álmában újra útra kelt, mint vándorlegény. Bár a „megszokás” stratégiáját választotta, mégis inkább a viszszaút, a „szökés” gondolata foglalkoztatta.

Ezek után már csak az a kérdés, mi az oka annak, hogy negyven év alatt sem tudott gyökeret eresztetni? Franciscs részéről megvolt a hajlandóság az új közegben való beilleszkedéshez. Valószínű tehát, hogy a környezet volt az, amely nem szándékozott őt befogadni.

A külvilág

Ahhoz, hogy megtudjuk miként is nézett ki az 1860-as években Veszprém; milyen volt az a tágabb környezet, ahol Franciscs lakott, célszerű kétféle térképet használni. Az egyik az 1857-es kül- és belterületi kataszteri térkép, a hozzá kapcsolódó veszprémi lakóház-tulajdonosok névjegyzékével együtt, melynek segítségével rekonstruálni tudjuk Veszprém „fizikai környezetét” (ezt mutatja az 1. ábra). A másik segítség a Franciscs naplójából megszerkeszthető mentális térkép, mely a város helyeinek hivatkozási gyakoriságából állt össze. A Franciscs által említett vonatkozási pontokat, a mentális térképek szerkesztési elveinek megfelelően, a következő kategóriákba sorolhatjuk: utcák, területek, határvonalak, határátkelők, csomópontok és jelképek (ezt mutatja a 2. ábra).⁷

A két térkép közös olvasata számomra a következő. A vár (3. ábra) a világi és egyházi hatalom legitim tere volt. Ez a tér a székesegyház (4. ábra), a püspöki rezidencia, a kanonokok háza, a ferences kolostor, a piarista rendház és a papnövendékek szemináriumára révén „szent helynek” számított, aminek szimbolikus középpontjában a 18. században épített Szentháromság-szobor állt. Ebben a szakrális térben volt a világi hatalmat szimbolizáló megyeháza (5. ábra), a vármegyei börtön és a főispáni lak is.

A vár alatt – a szimbolikus és fizikai értelemben vett hierarchiának megfelelően – lent helyezkedett el a város központjának számító piactér (6. ábra). Ez a tér a vár szent jellegével ellentétben a város profán központjának számított. Itt állt a megye és a városi elit által alapított Úri Kaszinó, a Veszprém város közönségének tulajdonában lévő takarékpénztár, mögötte a szintén a városhoz tartozó vígyázótorony és fecskendőház (7. ábra), valamint a városi elit; birtokosok, orvosok, gyógyszerészek, gazdag és kevésbé gazdag kereskedők kisebb-nagyobb lakóházai, boltjai (8. ábra).

A kézművesek által lakott utcák ebből a térből ágaztak le. Az északi irányban a Séd völgyébe lehúzódó utcában szappanosok, mészárosok, szíjgyártók, vargák és cipészek, esztergályosok, bádigosok valamint puskaművesek műhelyei és lakóházai voltak (9. ábra). Az északkeleti irányban szintén a Séd-völgyébe lejtő Rozmaring utcában szabók, kesztyűsök és vargák; a délnyugati irányban a vár alá ereszkedő Horgos utcában asztalosok, csizmadiák, kereskedők laktak. A város központjából, a piactérről, a „Fő utca” vezetett ki, melyben Franciscs lakóháza állt. Ez a Babocsay téren érte el a Polgári Kaszinó épületét, a Kapuváry házat, és a Korona, korábban Stinglinek nevezett szállót. Erről a térről vezet a Palotai és a Szabadi utca a vásártérre. A vásártéren működő gabonapiac a Balaton déli oldalán megépült vasút megépítéséig volt jelentős. Az 1860-as években már csak halvány emléke derengett a korábbi gazdagságának.

Hogy a Franciscs által megélt "társadalmi tereket" életközeli helyzetben írhassem le, célszerű volt a Laczkó Dezső Múzeum fényképtárának archív fotóit is áttekintennem, melyekkel a századfordulós Veszprémet kívánom bemutatni.

Magánélet

Ha az egyén kapcsolattartási viszonyrendszerét próbáljuk jellemezni, akkor azt az egyén társadalmilag meghatározott távolságtartó magatartásával tehetjük meg. Arthur Imhof munkájának felhasználásával ezek a következők: fizikai távolság; szociális távolság; életkori távolság; származási távolság; hierarchikus távolság és szereptávolság. Ezek a társadalmi magatartási formák az egyén életében párhuzamosan vannak jelen, és az életutat változó mértékben tudják befolyásolni.⁸

A távolságtartó magatartásoknak két mutatója van. Az egyik a *kiterjedés*, a másik a kapcsolatok

intenzitása. A kiterjedés-mutató a naplóban említett személyek számából állt össze, míg az intenzitás-mutató a személyek említési gyakoriságából (a textusok száma, amiben az adott személy szerepel).⁹ A hat távolságtartó magatartást vizsgáló elemzés egy olyan, nagyjából állandó névsorral dolgozott, ami a napló 1860 és 1870 közötti részéből állt össze. A pontos számok helyett azonban egy 1-5-ig terjedő skálát használtam szemléltetésre. A skála 5-ös értéke a kiterjedés-mutatóban 142 főnek feleltethető meg, ugyanez az intenzitás-mutatóban 453 szövegegységnek.

A *fizikai távolságtartás*, vagyis a szomszédsági viszony az EGO szempontjából szemlélve azt mutatja, hogy Francsics elsősorban a belvároson kívül élő személyekkel tartotta a kapcsolatot. Ezeknek a személyeknek a zöme kuncsaftjaiból került ki. Főleg azokból, akik a műhelybe jártak borotvtátni. A kapcsolat intenzitása azt mutatja, hogy főhősünk csak közvetlen szomszédaival volt igazán jóban.

<i>kiterjedés</i>	EGO	<i>intenzitás</i>
*	szomszéd közeli	***
**	szomszéd távoli	*
*	szomszédos utcák lakói	*
*	vár	*
*	távolabbi utcák lakói	*
*****	külvárosi lakók	***
*	város környéki lakók	*
*	távoli hely lakói	*

A *szociális távolságtartó* magatartás ennél már összetettebb képet mutat. A társadalmi kapcsolatok intenzitása a rokon csoportba tartozó személyek között volt a legnagyobb. Ugyanebben a társadalmi kapcsolathálóban a résztvevők száma viszont az ismerős-hitelező csoportban volt a legtöbb. A szociális távolságtartó magatartás kiterjedése tehát a rokoni kapcsolatok szűk körét, de magas intenzitását; illetve az ismerős-hitelező személyek nagy számát, de kisebb jelentőségét mutatja.

<i>kiterjedés</i>	EGO	<i>intenzitás</i>
*	rokonok	*****
*	inasok-cselédek-lakók	*
**	ismerős-barát	*
***	ismerős-hitelező	**
**	hivatalos kapcsolat	*
**	idegenek	*

Az *életkori távolságtartó* magatartást mutató tábla Francsics életútjának öregkori szakaszára enged bepillantást. EGO ekkor már elmúlt 50 éves. Életének pályáíve már lefelé szállt. Elfogytak mellőle a generációs társak (sokan meghaltak), a kevés életben levővel azonban intenzív kapcsolatokat ápolt.

<i>kiterjedés</i>	EGO	<i>intenzitás</i>
**	öreg	*****
*****	középkorúak	***
*	ifjak	*
*	gyerekek	*

Az öregségről a következőket vallotta naplójának Francsics: „*Haj mily ronda egy vén ember itt e földön! [...] Bizon pedig ronda vagy te barátom akárki vagy, ha bár király vagy is!... habár mindennap tejben, vagy a legfinomabb borban fürdesz is, ha a világ minden legdrágább szagos olaját rád kenyed is, ha selyembe bársonyba öltözől is, amint életed 50ik évét elhagytad; büdös vagy – ronda vagy. Továbbra pedig mennél vénebb leszel, annál rondább leszel.*” (1863. április 4.)

A *származási távolságtartó magatartás* igen behatárolt keretek között jellemezte Francsicsot. Közvetlen rokona senki nem élt már ekkor. Affinális rokonainak száma is csekély volt. Ez a tábla emiatt nem tartalmazza a rokoni körön kívül eső személyeket.

<i>kiterjedés</i>	EGO	<i>intenzitás</i>
*	házastárs	**
*	unokaöcs-unokahúg	*

Az életkori és származási távolságot jól példázza a következő naplórészlet: „*Volt életemnek egy kora, melyben reszkettem minden kis gyermekért, mikor ha én azt t.i. ölembe nem ragadhattam, vagy legalább kezénél meg nem foghattam. Akkor azt szemeimmel öleltem, képzeletimben csókoltam, nyalta faltam, szóval: a bódulásig szerettem minden kisgyermeket. / S mindamelllett a nagy vonzalmam – gyermekekhez való ragaszkodásom mellett is – Isten nekem életemben reménységemen s vágyaimon fölül mindent adott csak gyermekeket nem! / Egykor ugyan – már nem tudom mikor – két szép egészséges férfi gyermekek jutottak birtikomba, más embertársom után, kikhez testvéri – később szülői vonzalommal ragaszkodtam. Sofimmal – később mint feleségemmel együtt, talán egy mérték-*

ben szerettük e kedves két gyermekeket. Ők is inkább szaladtak Károly bácsijokhoz és Zsófi nényökhöz, mint szülőikhez, Nem tudom mi belső ösztön, szánkba teendő falatjainkat adatá velünk e két kedves gyermekeknek, s mi válhatatlan „4” levénk. Mind a négyen határtalan szerettük egymást. [...] / A két fiu most már nagy, egyik Károly – ez az én kedvencem – borbély legény (de jeles). Másik a Miska – Pápán a ref. Collegiomba jár a 9ik oskolába (kitűnő jó deák). Ez feleségem kedvence.” (1862. november 1.)

A hierarchikus távolságtartó magatartás a kor társadalmi képletére világít rá úgy, hogy közben kijelöli egy veszprémi kispolgár helyét is egy vidéki kisváros társadalmában.

kiterjedés		intenzitás
*	egyházi, világi méltóságok	*
*	megyei, városi előljárók	*
*	megyei, városi tisztviselők	*
	EGO	
**	kereskedő, boltos, iparos	**
*	kereskedő,... feleségek	*
**	napszámos, zsidó	*
*	segéd, inas, cseléd	*

Néhány idézet a Francsics szemszögéből nézve hierarchikusan alárendelt szereplőkről:

„Ugy déli 11 és 12 közt egy szegény – napszám után élő – kertész jött hozzám, s jelenté, hogy velem négy szemközti beszédje volna. (1863. április 10.)

„Tegnap este vacsora előtt egyszer csak beállt hozzám Jancsi inasom, s egész alázatossággal jelenté: hogy ő ennek a holdnapnak utolján fürdőbe menend. / Magamban jót nevetve gondolám: „no, ha a mai korban még borbély inasok is fürdőbe utzanak; akkor nem tudom mit szóljak a mai világhoz...” / De még a fiúnak se tudtam egyebet szólni: „jól van.” / Igaz, hogy a fiu tele van scrofuliosus nyvalyával, no de mégis, egy szegény szüléktől származott borbélyinasnak fürdőbe utzani, – csupa nevetség! de még az a doktor is bolond ám, – nem hiába zsidó – aki ilyenféle embereknek fürdőt rendel vagy javasol.” (1870. május 8.)

A szereptávolság talán a legjelentősebb a személyes életutak kialakításában. A házasság, gyerekszületés, halál alapvetően határozza meg az egyéni életutakat és a mindennapi életvilágokat.

kiterjedés	EGO	intenzitás
**	idősebb házások / özvegyek	****
*****	középkorú házások	***
*	nem házas felnőttek	*
*	felnövekvőben lévők	*

A házasságról és a halálról következőképp vélekedik Francsics hatvan éves fejjel:

„Fél 4kor lefeküdtem, és el is aludtam mindjárt, még pedig jól, mely jó álmamból feleségem ébreszte fel. Szegény Sófim!.. hozzám jött, rám dült ágyomban, megcsókolá homlokomat, számat, többször egyszernél.. én.. mint egy darab fa – fekve maradtam. HATVAN ESZTENDŐ RÖHÖGÖTT RÁNK!!!” (1863. december 24.)

„Most már napról napra öregszem – vénülök. – Utjártamban már icegek-bicegek, botlom. De iceg-biceg és botlik ám át még vezető sorsom is! még pedig nagyokat botlik!.. Mihez járul még, hogy vagy két hó óta oly fertelmesen köhögök és pöködök, hogy magam magamat utálok!.. Hát még mikor egy egy pökésem után feleségemet halom susogva mondani: „ejha!” Ez aztán jólesik... ilyenkor aztán ah de kedves ez a vénülő élet!.. És én folytonos köhögésem által napról napra rondábbá – s utálatosabbá válok. Én, aki ezelőtt undorodtam mikor előttem valaki köhögött és pökött. S ime most magam is benn vagyok abban a ronda nyavalyában, mely valóban nem lehet kellemes semmiféle tiszta gyomru ember előtt.” (1868. szeptember 4.)

„Este lett, s így nap nap után lejár... csak lejár... anélkül, hogy legkisebb élvezetünk volna itt az életben. Egyszer csak itt lesz az élet végperce... bukfenc lesz... mely véget vet minden szenvedésnek és örömmek. Amen (1868. március 28.)

Nyilvánosság

Ha a társadalmi nyilvánosság működését az egyén szintjén próbáljuk bemutatni, célszerű egy olyan eseményt kiválasztani, amely a város minden lakosa számára többé-kevésbé esemény, vagy amiről előbb-utóbb mindenki tudomást szerez. Francsics számos ilyet örökített meg naplójában: országos szinten az októberi diploma közvéleményre gyakorolt hatását, az Országgyűlés adófizetést megtagadó határozatát, Széchenyi István és Teleky László öngyilkosságát, a kiegyezést, I. Ferenc József koronázását; megyei szinten a vármegegyezéseket, báró Fiáth Ferenc főispánná választását és kinevezését, a megépítendő vasútál-

lomás körüli vitákat; városi szinten Ranolder János katolikus püspök beszédét, az új zsinagóga felszentelését, a lutheránus püspök beiktatását, a református templomban tartott gyászünnepélyeket, a polgári és az úri kaszinó rendezvényeit.

Jelen tanulmányban az 1869-es képviselőválasztás eseményein keresztül mutatom be egy vidéki kisváros társadalmi nyilvánosságát. Az esemény elsősorban az aktív résztvevők, választásra jogosultak, képviselőjelöltek számára maradt a legjelentősebb, míg a rajtuk kívülálló személyeket valószínűleg csak a választás néhány napja tartotta izgalomban. Ez a felerősödés és eltűnés mutatható ki akkor is, ha azt vizsgáljuk, „kinek milyen mértékben és kinek mennyi ideig volt esemény az esemény”¹⁰ Idézzük fel a választás tevékeny részeseinek, az akkori Veszprém megyei főispánnak, báró Fiáth Ferencnek szavaival az 1869-es képviselőválasztás napjait: „A koronázás után, melyben mint főispán részt vettem, s a magyar parlamentáris és miniszteriális kormányformának törvényes helyreállításával, a Deák-pártnak voltam tevékeny tagja. És most már, a parlamentáris többség kormánya, azaz a párt-kormányok lévén kitett bizalmi közege, az 1869-ik évi e megyében megejtett képviselői választáskor érvényesítettem befolyásomat, még pedig sikerrel. A képviselők többsége ekkor már Deákpartiakból választatott. / Megnyertük gróf Eszterházy Pált nagy nehezen. Megbukott általa az ugodai választó kerületben Nagy Ignác, a bal párt híve. Fölléptettük a központban (Veszprém) Késmárky Józsefet kívánsága ellen is; s ez lett a legizgatottabb választás, mert Nagy Károly, a bal párt híve, sok pénzzel dolgozott. Reggeli 9-től másnap reggeli 4 óráig tartott a választás; elvittük mind a két részről a betegeket is szavazni, karon vagy kocsin, – és csak egyetlen egy szótöbbséggel ugyan, de győztünk. [...] Veszprém vármegyéből küldött hét képviselőből – öt volt Deákpartii: a pápai kerületből Trefort Ágoston, a devecekeriből gróf Zichy Manó; a zircziből Ányos István; az ugodiból gróf Eszterházy Pál; a veszprémiből Késmárky József.”¹¹

Vizsgáljuk meg most mindezt Francsics Károly szemszögéből. Bár a választás napja 1869. március 17-én volt kitűzve a kampány már február elején, a báli és farsangi szezon kellős közepén megindult. Főhősünk naplójában először február 1-én foglalkozik a Veszprém kibontakozó választási küzdelemmel. Francsics az utcán zajló eseményeket műhelyének ajtajában állva figyelte: „Nálunk is tehát Veszprém, tegnap délután a 'balpárt', a

Koronához címzett vendéglőben értekezletet tartott, afelett, hogy kit válasszanak követül? ... Csendesen, minden nesz nélkül oszlott szét a néhány száz főből álló gyülekezet. Ugyannyira csendesen, hogy még ma sem hallani egy szót se, hogy mi lett az eredménye a nagyszerű gyülekezetnek. / Nem úgy tett a 'jobb vagy Deák párt'. Ez ma délelőtt a 'Naphoz' címzett vendéglőben tartá értekezletét. Szinte csendesen, minden nesz nélkül. Egyszerre azonban déli 3 negyed 12-re jött egy néptömeg – olyan 4 vagy 5 száz főből álló – két zászlóval, melyeknek elseje akkora volt, hogy hátul ketten vitték a nemzeti uszált, nehogy a nagy sarat türiülje. A zászló közepére volt nagy bötükkal festve: „Éljen Késmárky József!”. Nevetséges dolog biz ez... a tisztelt 2ik alispány ur még ki sincs valósággal közösen kiáltva: máris így tisztelegnek neki. / A népcsoport a nap vendéglőből indult ki, és a megyeházba ment, honnund a követjelölt Késmárkyt lakására késérvén; azon az uton melyen jött, zenezóval visszament a 'Napba'.” Két nappal később, február 3-án déli 12 óra tájban Francsics éppen kedvenc időtöltésével foglalkozott, naplóját írta dolgozó szobájában, amikor a vásártér felől „nagy éljen! kiáltások és népszibongás” hallatszott be hozzá. „Egy néptömeg feketedett felém, mely az egész tért elborítá.” (1867. február 1.)

Bár Francsics nem volt aktív részese a helyi politikai nyilvánosságnak, de nem is volt passzív szemlélője. Ugyanis a helyi nyilvános események nem csak a „public place”-ekre korlátozódtak.¹² Francsics példája is bizonyítja, hogy bármely „nyilvános” viselkedés a magánélet számára is kommunikatív érvényű, és viszont, bármely magánéleti cselekmény „nyilvános” lehet, ha egy „mindenki számára adott közös környezetben” történik. Ennek a közös környezetnek nem kell feltétlenül fizikai értelemben vett térnek lenni, hisz Francsics a fizikai környezetről alkotott mentális térképét használta általában viselkedése hátteréül. Szinte valamennyi általa „megélt” eseményt műhelye ajtajában vagy szobájának ablakánál állva figyelte meg. A Francsics által a városról kialakított mentális térkép, és több más médium segítségével aktív részesevé válhatott az eseményeknek. Az óriási méretű zászlók az ablakokban, a feliratok, a sok embert megmozgató – nappal felszalagozott, éjjel fáklyákkal kivilágított – felvonulások, a hangos éljen kiáltások, a cigányzene, az ünnepi alkalmakra tartogatott ágyúörgések mind-mind lehetővé tették, hogy a szemlélő figyeljen az eseményekre. Francsics a figyellel párhuzamosan ál-

landó hírvivője és hírszerzője is volt a követválasztás történéseinek. Amellett, hogy figyelt, híreket gyűjtött, feleségének is mindenről folyamatosan beszámolt. A látvány, hangok, zajok, hírek tették lehetővé, hogy ez „a rejtett nyilvánosság” végül is működni tudjon, és az otthon tartózkodók is bekapcsolódjanak az eseményekbe. Ezek a médiumok nem csak üzenetközvetítést vagy csak információcserét biztosítottak, hanem a „mindennapi környezetteremtés” a „világban való élés” módjait teremtették meg. Francsics tehát egy olyan aktív szereplő volt, aki nyíltan vállalta a politikai vitákat, ha az a családi vagy baráti körön belül zajlott, és olyan aktív szemlélő, aki mindenképp részese volt a politika nyílt csatáinak. Azt is elmondhatjuk, hogy kritikus szemlélője volt ezeknek az eseményeknek. Bár kitarított '48-as eszméi mellett, magát a politikát és a politizálást a mindennapi élet problémái mögé utasította. Hozzá kell tenni, hogy teljesen más volt politikai hozzáállása a kiegyezés előtti időszakban és a kiegyezés után. 1867 előtt a „mindenki számára adott közös környezet” – melyben a „rejtett nyilvánosság” működött – politikai értelemben egységes volt. A közös ellenségnek számító osztrák kormányzat szolidáris egységgé szervezte az aktív résztvevőket és a szemlélőket. 1867 után viszont ez a politikai mező szétterjedt. A hatalomért folytatott nyílt küzdelemben a korábban „mindenki számára adott közös környezet” így válhatott pártok, iparosok és értelmiségiek, magánemberek, barátok, apák és fiúk, férjek és feleségek politikai csataterévé.

Következtetések

Térjünk vissza most a mottónkban elhangzottakhoz, Francsics rémálmaihoz. Miután több terepen is bemutattam főhősünket – amely terepeken létezését megpróbálta bizonyítani – kiderült, hogy nem csak a kapitalizmus térhódítása, a polgárosodás okolható Francsics kudarcaiért. Természetesen nagyobb léptékű gazdasági hatásokkal is magyarázható, hogy egy háztartást az 1860-as években nehezebb eltartani, mint korábban, vagy a szakálldivat változásával, melyet Francsics is folyamatosan korholt, egy borbélyműhely bevételei csökkennek. Vagy a vasút, ami a Balaton déli és nem az északi partján épült meg – tönkreteszi a helyi gabonapiacot, amelynek következményeként a potenciális kuncsaftok elpártolnak mind a várostól, mind Francsicsától. Az is biztos, hogy az 1860-as

években egy szőlőbirtok ráfizeteses vállalkozás, és a rossz hiteligazdálkodás következményeként számos háztartásban romolhat az anyagi helyzet, melynek jeleként silányul a ruházatkódás, beszűkülnek az étkezési lehetőségek, és le kell mondani az élet kellemes dolgairól, a pipázásról, dohányzásról, később már a bagózásról és a borivásról is, ahogy azt Francsics is megtette.

De a nagyobb léptékű hatások mellett az egyén szempontjából más tényezőknek is jelentősége lehet. Például, hogy egy „kivülről jött ember” nem bír gyökeret eresztetni egy új közösségben. „Rossz helyen” szeretné kialakítani otthonát. Úgy próbál élni egy társadalmilag „felértékelt térben”, hogy nincsenek meg a megfelelő anyagi eszközei. Francsics ilyen értelemben egy „felesleges ember” ott, ahol lakik. Bár sem a kortársak, sem a mai társadalomtörténészek nem definiálhatják „polgárnak” Francsicsot, egy naplóíró ember magát polgárnak valló önbecsülését etikátlan lenne megtagadni.

A tanulmány elején mottóul választott két idézet tehát a „felesleges ember” metaforikus képét mintázza. A város elhagyását megjelenítő „valószerű” álomkép és az ördögök általi elragadtatás „álomszerű” valósága esetén azonban két ellentétes hatás, tapasztalat közös nevezőre hozott kinyilatkoztatásával állunk szemben. A napló, ez az önvalómásra gerjesztő médium (de azt is mondhatnánk, ez a pszichoanalitikus orvosság) alakítja mindkét álomképet megélt–megírt tapasztalattá és kinyilatkoztatássá. A „valószerű”, vándorlást megjelenítő álom azt az érzést jeleníti meg, melyben Francsics rájön arra, hogy egész életét „felesleges” küzdelmekkel élte le. A feleséggel, a szomszédokkal és a kuncsaftokkal folytatott harcban Francsics elfáradt, megcsömörlött. Rádöbben arra, hogy jobb lenne újrakezdenie az életét a kompromisszum vállalása helyett. Az ördögöktől elragadtatott álomkép is ezt a tapasztalatot erősíti fel. Itt azonban már nem arról van szó már, hogy Francsics menni szeretne, de nincs elég bátorsága az első lépést megtenni. Ilyen „első lépésre” csak egyszer vállalkozott, amikor az 1848/49-es szabadságharc kitört, és elindult, hogy fölveteti magát a honvédség kötelékébe. Bátorsága azonban csak a szomszédos településig tartott, vacsoráját már otthon fogyasztotta. Az álomban megjelenő ördög Francsicsot minden aktív cselekedetétől megfosztja. 1849-ben még elindul és visszafordul, 1860-ban álomban elindul, de felébredve megijed a saját vágyaitól, és azért sír, nehogy mindez való-

sággá váljon. 1862-ben viszont már beletörődik abba, hogy egyszerűen öreg, lusta megváltoztatni az életét, passzívan elviselné már azt is, ha a mindennapi gondok tengeréből valaki egyszerűen kiragadná. Az sem érdeklí már, hogy az álmok nem más jelenít meg, mint hogy a közösség is ki akarja őt lökni, ezt a passzív, a naplóban önsajnálattól sem mentesen "semmirekellőnek" nevezett tagját. Francsics 1849-ben megy, 1860-ban menne, 1862-ben viszont már viszik. Mindez természetesen számos egyéb, az alacsonyabb látószögből megrajzolható okkal magyarázható. Kiderül, hogy egy embernek nem csak anyagi viszonyainak romlása miatt lehetnek kínzó álmai. A társadalmilag meghatározott rosszullét magyarázható a magánélet köreinek beszűkülésével, vagy másképpen fogalmazva a magány kiteljesedésével. A Francsics

által kiépített kapcsolatháló az 1860-as évekre elérték kiterjedésük maximumát. A betegség, az öregedés, a társadalmi presztízs csökkenése, a generációs társak elvesztése, a családi tragédiák viszont fokozatosan „kikoptatták” Francsicsot a köz- és lényegében a magánéletből is. Megkezdődött az életút hanyatló, „visszahajló” korszaka, a „társadalmi halál” utáni vegetálás.

Az alacsonyabb látószög azonban a politika futballpálya nagyságú terepét is gombfoci méretűvé teheti, ha az egyén szemszögéből próbáljuk például a nyilvánosság rejtett dimenzióit feltárni. Ekkor derül ki, hogy itt is húzódtak frontvonalak.

Ezek a hatások együttesen vezethettek el oda, hogy a rendszerváltás diadalittas környezetében, a kormány és az ellenzék, vagy a balpárt és a jobbpárt tömegdemonstrációján valaki „rosszul lett”.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

ASz = Agrártörténeti Szemle
 EöKMK, Helytörténet = Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Helytörténeti gyűjtemény, Veszprém
 Janus = Janus, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs kiadványa
 LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
 LDM A = LDM Adattár
 LDM R = LDM Adattár
 LDM C = LDM Céhtörténeti adattár
 LDM M = LDM Műemléki adattár
 LDM TF = LDM Történeti Fényképtár
 Ltsz = leltári szám
 MOL Térképtár = Magyar Országos Levéltár, Térképtár, Budapest
 OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
 VeML = Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
 Veszprém 1877 = Veszprém [napilap] 1877. december 19. 3. évf. 49. sz. 1. old. Tárcsa
 Veszprémvármegye 1902 = Veszprémvármegye [napilap]: 1848. március 15-1849. tele. 1902. március 30-tól április 20-ig 3 folytatásban
 Veszprémi Hírlap 1902-1903 = Veszprémi Hírlap [napilap]: 1848. december 25-től 1849. tele. X. évf. 1902. XII. 25., 52. sz. XI. évf. 1903. I. 4., 1. számtól XI. évf. 1903. IX. 20., 38. számig 22 folytatásban
 VMMK = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
 B. HORVÁTH é.n. = B. HORVÁTH A.: Veszprém belvárosi rekonstrukció III. ütem. Műemléki vizsgálat 1-3. rész. LDM M 44. doboz, Ltsz.: 17145-92, 17146-92, 17147-92

BENDA 1984 = BENDA Gy.: Egy zala megyei köznemesi család és gazdasága a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka). ASz 26. 1984. 1-2.
 BUKSZ = BUKSZ, Budapesti Könyvszemle
 CSÉFALVAY 1990 = CSÉFALVAY Z.: Térképek a fejünkben. Budapest 1990
 FIÁTH 1878 = FIÁTH F.: Életem és élményeim. Budapest 1878
 FRANCICS 1973 = FRANCICS K.: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta és sajtó alá rendezte Vörös Károly. Budapest 1973
 GEERTZ 1988 = GEERTZ, C.: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Vári A. szerk.: Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben. Budapest 1988
 GERŐ 1992 = GERŐ A.: Március 15. Nemzeti szabadságünnepeink kalandos történetéből. Fényképműkiállítás. Legújabbkori Történeti Múzeum Fényképtára – Múcsarnok, Budapest 1992
 GINZBURG 1991 = GINZBURG, C.: A sajtó és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világgépe. Budapest 1991
 GYÁNI 1983 = GYÁNI G.: Hatalom kicsiben és nagyban. A patriarchalizmus történeti változatai. Világosság 1983. 425-432.
 GYÁNI 1990 = GYÁNI G.: A városi mikroterek társadalomtörténete. Tér és Társadalom. 1990. 1.
 GYÁNI G. 1998 = GYÁNI G.: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten. Budapest 1999
 HOGYA 1987 = HOGYA Gy.: Őt nemzedék a könyvkötészet szolgálatában. A Georgiak Veszprémében. Veszprém 1987

- HUDI 1984 = HUDI J.: Parasztmozgalmak Veszprém megyében 1848/1849-ben. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém 1984
- HUNGLER 1988 = HUNGLER J.: Veszprém településtörténete. EöKMK, Veszprém 1988
- IMHOF 1992 = IMHOF, A. E.: Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen... Budapest 1992
- K. HORVÁTH 1999 = K. HORVÁTH Zs.: A lehetséges emlékezésektől a lehetséges történelmekig. Az 1848-49-es emlékezések történeti képe és olvasási dilemmái. In: Hudi J. – Tóth G. P. szerk.: Emlékezet, kultusz, történelem. Veszprém 1999
- KAM 1991 = A mentális környezet. A csíkszeredai KOMMUNIKÁCIÓS ANTROPOLÓGIAI MUNKACSOPORT tanulmányai. In: Niedermüller P. szerk.: Janus 8. 1991/ősz
- LACKÓ 1986 = LACKÓ M.: Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei. Budapest 1986
- LACKÓ 1997a = LACKÓ M.: Széchenyi clájul. 2000. 1997. május 44-53.
- LACKÓ 1997b = LACKÓ M.: Széchenyi-értelmezések: lélektan és szövegten. BUKSZ 1997. ősz 303-315.
- LACKÓ 1999 = LACKÓ M.: Individuális és kollektív biográfia. Századvég. Új Folyam 12. 1999. tavasz
- LEACH 1996 = LEACH, E.: Szociálandropológia. Budapest 1996
- LEPETIT 1995 = LEPETIT, B.: Építészet, földrajz, történelem. A lépték használata. Actas 1995. 4. 157-185.
- MACFARLANE 1977a = MACFARLANE, A. – HARRISON, S. – JARDINE, C.: Reconstructing Historical Communities. Cambridge University Press, Cambridge-London-New York-Melbourne 1977
- MACFARLANE 1977b = MACFARLANE, A.: The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergymen. An Essay in Historical Anthropology. New York-London 1977
- MAWDSLEY-MUNCK 1996 = MAWDSLEY, E. – MUNCK, T.: Számítógép a történettudományban. Kalauz kezdőknek. Budapest 1996
- MÉREI 1996 = MÉREI F.: Közösségek rejtett hálózata. Budapest 1996
- NAGY 1948a = NAGY L.: Veszprém az 1848-49-diki év telén, tavaszán, nyarán és őszén. Bakony-Baltoni Kalendárium. Veszprém 1948
- NAGY 1948b = NAGY L.: Így fogadta Veszprém a felszabadító honvédeket. Bakony-Baltoni Kalendárium. Veszprém 1948
- REDFIELD 1957 = REDFIELD, R. R.: The Little Community. Chicago 1957 reprint 1962 és 1965
- REDFIELD 1960 = REDFIELD, R. R.: Peasant Society and Culture. Chicago 1960
- REVEL 1996 = REVEL, J.: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. Actas 1996. 4. 217-237.
- SCHILDMAYER 1995 = SCHILDMAYER F.: Balatonalmádi története a polgári korban. In: Balatonalmádi és Vörösberény története. Szerk.: Lichtneckert A. Balatonalmádi 1995
- TÓTH 1989 = TÓTH Z.: Szekszárd társadalma a századfordulón. Budapest 1989
- VÖRÖS 1962a = VÖRÖS K.: Szombathely 1821-22-ben egy borbélylegény szemével. Vasi Szemle. Szombathely 1962
- VÖRÖS 1962b = VÖRÖS K.: Egy borbélylegény napjai Győrben 1823-ban. Arrabona 4. 1962
- VÖRÖS 1963 = VÖRÖS K.: Franciscs Károly veszprémi borbélynester pályafutása. VMMK 1. 1963. 259-269.
- VÖRÖS 1966 = VÖRÖS K.: Pest-Budai hétköznapiak. Budapest 1966
- VÖRÖS 1967 = VÖRÖS K.: Inasélet Pápán a XIX. század első negyedében. VMMK 6. 1967
- VÖRÖS 1973 = VÖRÖS K.: Utószó. Franciscs Károly Kis kamorámban gyertyát gyújték. Budapest 1973

¹ Franciscs Károly naplói: OSzK, Quart. Hung. 1550. 1., 3-6. kötet Véghegyi Dezső veszprémi alispán (1840-1897) amatőr történetíró és forráskiadó hagyatékából (Vörös Károly átiratában 1-1. példány a LDM A. és az EöKMK Helytörténeti gyűjteményében, valamint mikrofilmen VeML. A 2. kötet, amelyet Vörös Károly sem ismert már a család birtokában maradt. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Schildmayer Ferencnek, akinek közreműködésével a lappangó kötet fénymásolatát (LDM A) használhattam. Forráskiadások: Veszprémvármegye 1902.; Veszprémi Hírlap 1902-1903.; NAGY 1948a., NAGY 1948b.; FRANCISCS 1973. Szakirodalom: VÖRÖS 1962a.; VÖRÖS 1962b.; VÖRÖS 1963.; VÖRÖS 1966.; VÖRÖS 1967. Mivel a naplót Vörös Károly csak szemelvényes válogatásban adta ki, az egységes hivatkozás miatt nem oldalszámra és lapszámra hivatkozom, hanem az adott textus dátumát adom meg. Életrajzi adatok: VeML, Veszprém város tjkv., 1879. dec. 6., 1880. júl. 24.; vö. még: HUNGLER 1988. 235.

² VÖRÖS 1963. 259-269.; VÖRÖS 1973.

³ A történeti tanulmányokban használt antropológiai módszerek közül kiemelt jelentőségűnek tartom: REDFIELD 1957., 1960.; GEERTZ 1988. Nagy hasznát vettem a tanulmány elkészítésében MACFARLANE 1977a., 1977b.; GINZBURG 1991.; IMHOF 1992.; REVEL 1996.; K. HORVÁTH 1999.

⁴ Vö. még HOGYA 1987., 12.; HUDI 1984.; HUNGLER 1988.; SCHILDMAYER 1995., 448. Köszönettel tartozom Vörös Hajnalkának, aki a Franciscsra vonatkozó levéltári adatokat rendelkezésemre bocsátotta, és Hudi Józsefnek, aki segítette a korszak dokumentumainak értelmezésénél.

⁵ Inventáriumokra vonatkozó kutatásoknál meg kell említeni Benda Gyula munkásságát. BENDA 1984. Módszertanilag Macfarlane munkáját volt leghasznosabb használnom: MACFARLANE 1977b.

- ⁶ Az otthon anyagi kultúrájának „inventárium” az 1860-1870. közötti évek naplórészleteiből állt össze. A naplószövegek pontos dátumára csak indokolt esetben hivatkoztam, elkerülendő a tanulmány szövegének leterhelését.
- ⁷ MOL, VeML és LDM térképei és névjegyzékei alapján dolgoztam. A napló 1860 és 1870 közötti részleteit ezekre a térképekre vetítettem rá. MOL, Térképtár, S 79 Kataszteri gyűjtemény, térképek, 298. téka Veszprém térkép 1857. Térképtár, S 79 Kataszteri gyűjtemény, iratok, 1096. csomó. „Original Parzellen Protocoll der Gemeinde Veszprém 1857. Verfasst Eduard Schuffenhauer”. V.ö. még B. HORVÁTH é.n., LDM M 44. doboz, Ltsz.: 17.145-92, 17.146-92, 17.147-92; Veszprém bel- és külterületének kataszteri térképe, 1857. [fényképmásolat a MOL-ban őrzött eredetiről], LDM R 7. mappa Ltsz.: 15578, 15579; Veszprém város iparosainak megkezdett, de be nem fejezett összeírása, céhekre és ipari termelésre vonatkozó adatok, 1848. LDM C Ltsz.: 70.1175.1-3. adattári szám: 202.; Kézbesítési ív az 1857. évi 2k fertályra tartozásban maradt adó intőjegyzékről. VeML, 1857/48. szám.; Veszprém város lakóházainak összeírása, 1898. VeML, XXII/108. Veszprém Város Mérnöki Hivatalának iratai. III. Tárgyi rendbe csoportosított iratok. I. és II. negyed összeírása, 1898. Felhasznált szakirodalom: CSÉFALVAY 1990.; KAM 1991.; GYÁNI 1983. 425-432.; GYÁNI 1990.; GYÁNI 1998.; LEPETIT 1995. 157-185.
- ⁸ IMHOF 1992. Ehhez hasonló és követendő módszerrel használt TÓTH 1989.; V.ö. még MAWDSLEY–MUNCK 1996.; LEACH 1996.; LACKÓ 1999.
- ⁹ A két mutató közötti összefüggésre példa: a Franciscshoz közel álló rokon személyek száma kevés, de ugyanezen személyek naplóban történt említési gyakorisága nagy volt.
- ¹⁰ Az elemzésnél nagy hasznát vettem KAM 1991.; GERŐ 1992.
- ¹¹ FIÁTH 1878. és Veszprém 1877
- ¹² A „mindenki számára adott közös környezet”, „rejtett nyilvánosság”, „mindennapi környezetteremtés”, „felértékelt tér”, „mikrotér” fogalmakat a mentális környezetről szóló füzetből vettem át. KAM 1991
- ¹³ Itt szeretném megköszönni lektorom K. Horváth Zsolt építő kritikáját, amelyben arra buzdított, hogy Franciscs álmainak elemzését is elvégezzem. Továbbá szeretném megköszönni Gyáni Gábor biztatását, amelyben „tudatosította” korábbi „vélekedéseimet”, hogy létezik egy „tudományág”, a pszichohistória, amellyel esetleg érdemes lenne foglalkozni és felhívta a figyelmemet Lackó Mihály munkáira (LACKÓ 1986., 1997a., 1997b). Sajnos területi okokból az elemzésből most csak ennyire futotta.

HOME AND THE OUTSIDE WORLD. PRIVATE AND PUBLIC LIFE THROUGH THE EYES OF A VESZPRÉM BARBER

On January 10th 1860, a Tuesday, Károly Franciscs awoke from an uneasy dream. „What a vile, nasty life” – he thought – „I dreamt that I had to leave Veszprém as a journeyman barber, abandoning my fortune and my wife, but as soon as I came abandoned with nothing to the edge of the city, I wept so bitterly!” The description of this dream serves as the motto of my study. Why does a barber feel bad in the city of Veszprém in 1860?

In my study, I have analysed the manuscripts of a master barber, who started the keeping a diary at the age of 42. I have dealt with four important areas: the fields of the home, the outside world, private life and the public. With regard to these, I tried to find answers to the following questions: 1. Which conditions of life and what type of material culture of the bourgeois lifestyle characterised Franciscs’s life, and how do these influence the environment-changing behaviour of the individual? 2. How was the individual affected by the environment surrounding him? 3. From the point of view of the individual, which withdrawn attitudes and society barriers determined the development of a system of personal relationships, and how did this affect the course of the individual’s life? 4. How was the individual at home in

the various areas of society public life and in private life? Which means were available to the petty bourgeois, to guarantee his existence in the field of society public life?

In the 1850s, Franciscs began to write about the first four decades of his life, in the form of connected recollections. When he finished this, he produced a selection from his life history until 1873, based on diaries and notes recording everyday events.

After I had introduced our hero in various fields, it turned out that not only the expansion of capitalism and spread of bourgeois customs can be blamed Franciscs’s failures. Naturally, larger scale economic influences are also an explanation why a household is more difficult to maintain in the 1860s than it was earlier, and the change in the fashion in beards, which Franciscs constantly reprovved, is a reason why the income of a barber’s shop is reduced. Or the railway, which was built on the south shore of Lake Balaton and not the north, ruins the local corn market, and as a result, potential customers desert both the city and Franciscs. It is also certain that in the 1860s, a vineyard was a losing concern, and as a result of bad credit-economy, the financial situation of numerous households worsened. As a sign of this,

clothing deteriorated, eating habits became meagre, and the pleasant things of life had to be given up – pipe smoking, tobacco, and later cigarettes and wine – which Franciscs also did.

But besides the larger scale influences, other factors may be significant from the point of view of the individual. For example, a „man from outside” cannot put down roots in a new community. He would like to make his home „in the wrong place.” He tries to live in an „upmarket area” in terms of society in a way for which he does not have sufficient material means. In this respect, Franciscs was „superfluous” in the place where he lived. Although neither his contemporaries nor today’s social historians can define Franciscs as „bourgeois,” it would be unethical to deny the self appraisal of a journal keeper, who declares himself bourgeois.

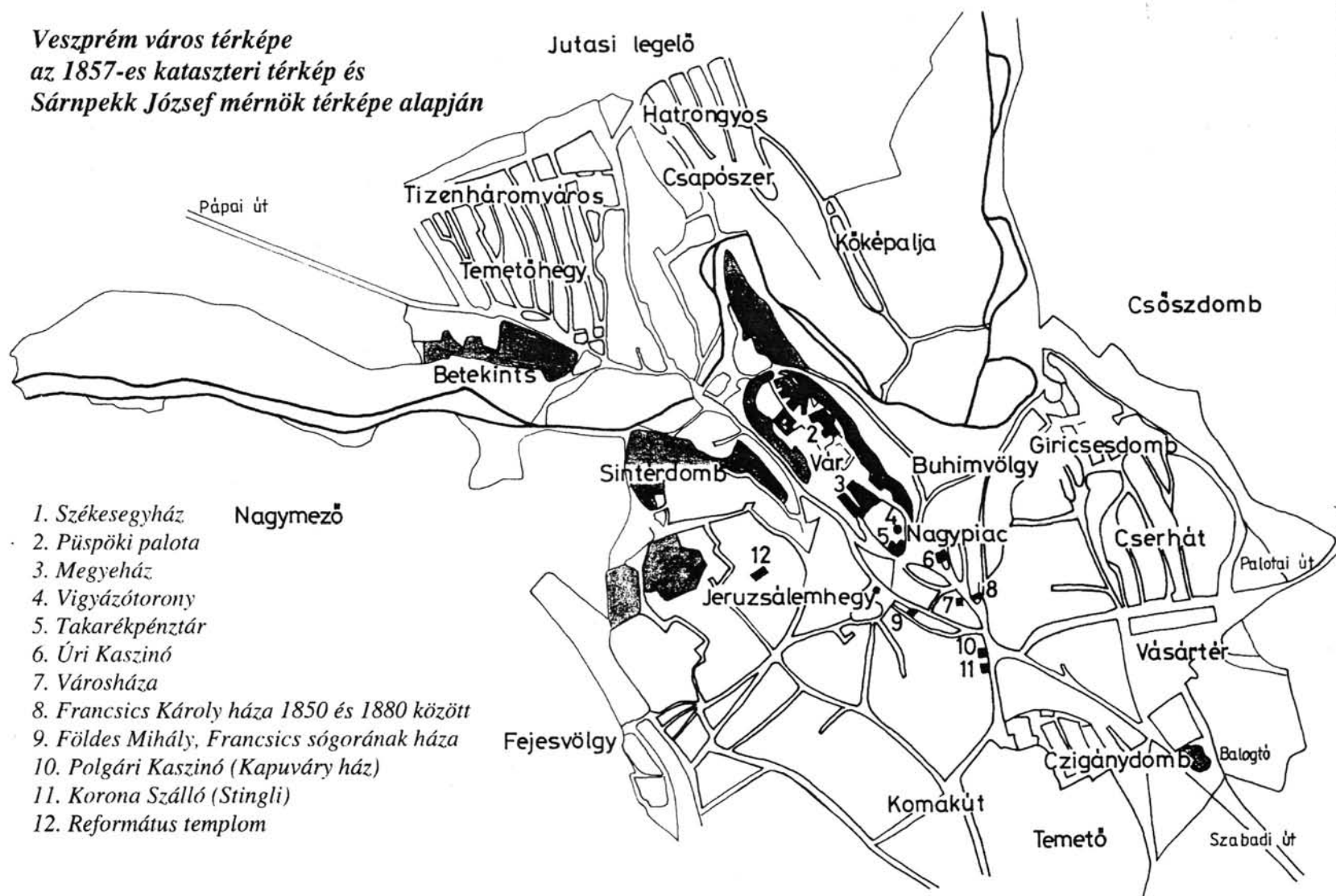
It is also clear from the lower viewpoint, that it is not only due to the deterioration of his financial situation that a man may have bad dreams. The bad feeling determined by society may be explained by the restriction of the circle of private life, or put another way, by the extension of loneliness. The networks of relationships built up by Franciscs attained their maximum

extent in the 1860s. Sickness, getting older, lessening prestige in society, loss of contemporaries of his own generation, family tragedies gradually „wore Franciscs out” of public life. The declining, „bending backwards” period of his life had begun.

The lower viewpoint used in the study even makes the football-pitch sized field of politics into the size of a button-football table, if for example, we try to open up the dimensions hidden from the public from the point of view of the individual. It then turns out that front lines have been drawn here too. The Austrian government, reckoned as a common enemy, had organised the active participants and observers into a solidary unit. After 1867, however, this political field broke up. In the open struggle for power, the previous „common environment provided for all” became a political battlefield for parties, industrialists and intellectuals, private individuals, friends, fathers and sons, husbands and wives.

All these influences may have led to the fact that, in the triumphant environment of the 1867 change of system, Franciscs experienced the mass demonstration of the government and opposition, or right and left parties, as a disgusted man.

**Veszprém város térképe
az 1857-es kataszteri térkép és
Sárnpekk József mérnök térképe alapján**

1. Székesegyház
2. Püspöki palota
3. Megyeház
4. Vigyázótorony
5. Takarékpénztár
6. Úri Kaszinó
7. Városháza
8. Francsics Károly háza 1850 és 1880 között
9. Földes Mihály, Francsics sógorának háza
10. Polgári Kaszinó (Kapuváry ház)
11. Korona Szálló (Stingli)
12. Református templom

1. ábra. Veszprém város térképe az 1857-es kataszteri térkép és Sárnpekk József térképe után
Figure 1. Map of the city of Veszprém, based on the 1857 survey map and József Sárnpekk's map

Franciscs Károly mentális térképe (1850-1865)

Jelmagyarázat

út (emlétesi gyakoriság)

- Fő utca, Horgos utca, Szabadi utca
- - - Buhim utca, Palotai utca, Szabadi út
- Hosszú utca, Rozmaring utca, Palotai út
- Iskola utca, Kórház utca, Kereszt utca

határ (emlétesi gyakoriság)

- Séd patak, Balogtó, Szántóföldek széle
- - - Palotai dombok, szántóföldek

határátkelő

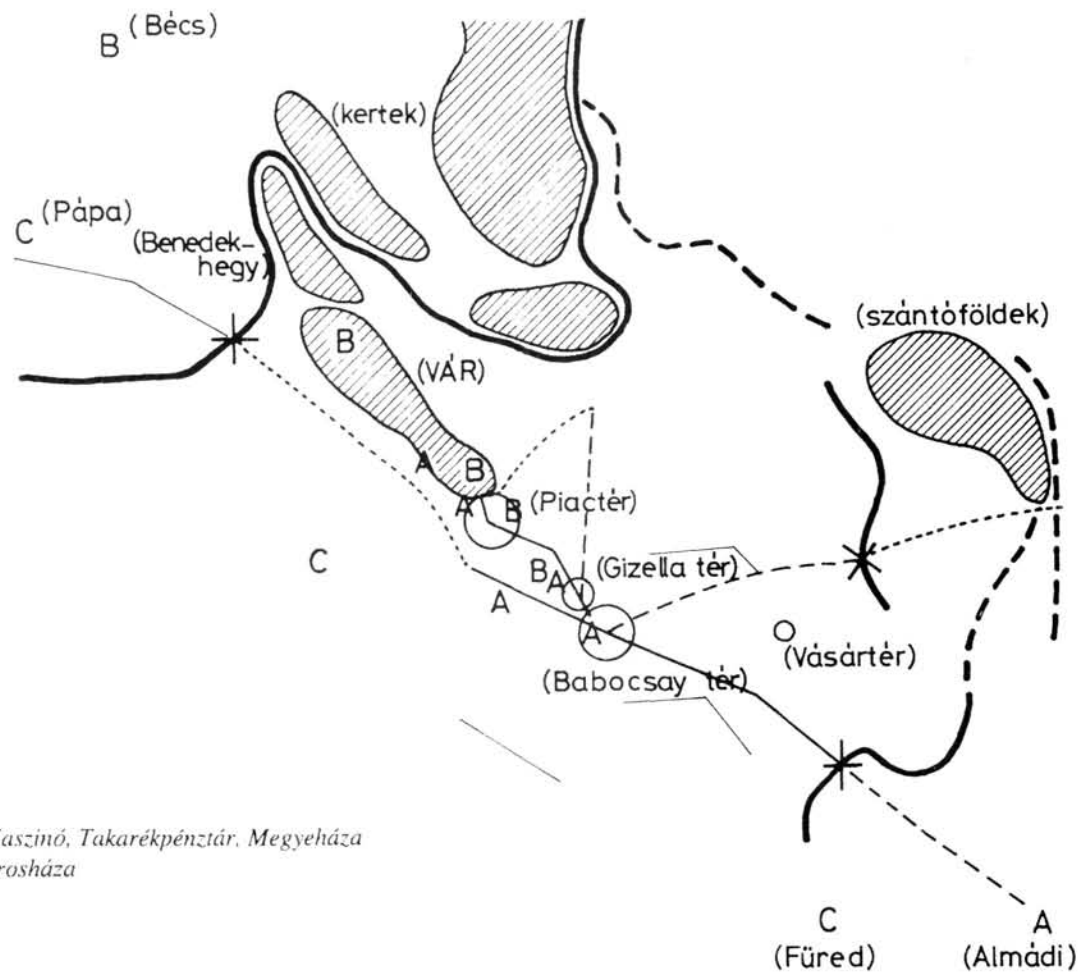
- ✕ Séd patak fahídja
- ✕ Séd patak kőhidja
- Balogtó
- Utolsó ház sarka

csomópont (emlétesi gyakoriság)

- Piac tér, Babocsay tér
- Gizella tér
- Vásártér

jelkép (jelenlét gyakoriságának említése)

- A Franciscs háza, Földesék háza, Polgári Kaszinó, Takarékpénztár, Megyeháza
- B Úri Kaszinó, Őrtorony, Székesegyház, Városháza
- C Református templom

2. ábra. Franciscs Károly mentális térképe
Figure 2. Károly Franciscs's mental map

3. ábra. A vár, előtte a Benedek-hegy, 1890 körül (LDM TF 2693)
Figure 3. The castle, with Benedek Hill in front, around 1890 (LDM TF 2693)

4. ábra. A Szent Mihály Székesegyház az 1907-es átépítés előtt, Becske Adolf fényképe (LDM M)
Figure 4. St. Michael's Cathedral before the 1907 reconstruction. Photograph by Adolf Becske (LDM M)

5. ábra. A régi vármegye háza az átépítés előtt, épült a XIX. század első felében (LDM TF 7646)
Figure 5. The old county hall, built in the first half of the 19th century, before reconstruction (LDM TF 7646)

6. ábra. A Piac tér az Úri Kaszinó épületével a Vigyázótornyból szemlélve (LDM M 4204 -3)
Figure 6. The Piac tér with the Úri Kaszinó building, seen from the Watchtower (LDM M 4204-3)

7. ábra. . A Piac tér a Vigyázótoronnyal és a takarékpénztár épületével (LDM M 4265)
Figure 7. The Piac tér and the Watchtower, with the savings bank building (LDM M 4265)

4. ábra. A Fő utca és a Gizella (ma Szabadság) tér, ebben az utcában állt Franciscs Károly háza (LDM M 4204-2)
Figure 4. The Fő utca and Gizella tér (now Szabadság tér). Károly Franciscs's house is in this street. (LDM M 4204-2)

9. ábra. Bauer Károly veszprémi mészáros és kuncsafjai az 1890-es években (LDM TF 81 148)
Figure 9. Károly Bauer, Veszprém butcher, and his customers in the 1890s. (LDM TF 81 148)